

La persecució de la religió catalana al segle XIV

Autor: Joan Cassola i Coenders

Data de publicació: 08-04-2024

Ens diuen que la croada albigesa va aniquilar l'heretgia en una batalla a Muret i en una gran foguera a Montsegur. Però això és una altra mentida, perquè va costar més d'un segle eliminar-la i va tenir conseqüències més profundes del que ens hem imaginat. En Joan Cassola ens ho explica en aquest article.

Els voltants de l'any 1300, amb un seguit de successos extraordinaris, són molt importants per a la història catalana, sobretot de la seva espiritualitat i religió. Fem un resum del context polític. Tot comença amb la humiliant derrota del rei de França a la croada contra Catalunya, que pretenia eliminar definitivament la seva nissaga reial, substituint-la per la francesa amb un Valois i continuar l'expansió que havia començat a Muret. Per cert, que en aquest pla no s'esmenta l'Aragó, com ha assenyalat Manel Capdevila. A partir d'aquí, si hi havia alguna pretensió pel domini del Mediterrani per part de la branca reial Anjou, Pere el Gran els la traurà aviat del cap. Pere el Gran fou dels Berenguers II i III, els seus quart i cinquè avis, que s'havien casat amb les normandes que dominaven Calàbria, bressol del regne de Sicília, i havia fet el mateix amb la dominadora de Sicília, Constança, descendent de normands i hohenstaufens, fundadora el 1294 del convent de clarisses de Messina.

La divisió a la península italiana entre güelfs, papistes, i gibelins, imperials, farà els partidaris dels capets i dels bel·lònides, o potser va ser a l'inrevés. El fet de ser els sicilians d'aquests segons, junt amb la millor infanteria de la història militar, fa de l'annexió catalana de Sicília una cosa ràpida i contundent. Així, Carles d'Anjou, que la tenia per adjudicació del Papa, no hi tornarà, de fet, mai més i per als reis francesos les coses començaran a no ser tan favorables com fins aleshores. El papat, l'altre constructor de la política meridional, molt implicat amb els capets des de la croada occitana, haurà de continuar jugant a favor d'ells. Les posicions queden reflectides en els tractats d'Anagni i Caltabellota, que en aparença els són favorables, però en realitat humiliants. A partir d'aquí, l'únic objectiu al voltant del qual girarà tota la política de Felip IV, fill de l'invasor fracassat de Catalunya, al qual es dedicaran tant ell com els seus tres fills que el succeiran en molt breus regnats, serà el de com acabar amb la resistència occitano-catalana, que

tenia uns poderosos fonaments religiosos. Poderosos simplement per antiguitat i, per tant, posseïdors dels arquetips primordials, base del poder a la terra. Encara que els reis angevins de Nàpols, feien de moment de tap al nou rei Fradric de Sicília (o Trinàcria), germà del rei català Jaume II, l'operació franco-papal siciliana havia fracassat. Però els problemes no havien fet sinó només que començar. Felip IV i el papa Bonifaci VIII, ja estaven en pèssimes relacions, sobretot a partir del moment que aquest no obeeix el rei en el tracte a Bernat Saisset, que havia instigat els comtes de Foix i Comenge a deslliurar-se de la tutela francesa. Però aquest exemple només era una gota dins d'un got que tot just s'anava omplint. Gota a gota, però, totes les jugades al final sembla que li sortiren bé, sempre tenint present que implantar la nova era volia dir abatre els reis dels quatre pals i, és clar, tot el que aquests representaven i protegien. I aquí rau un dels nusos històrics pendants, encara ara.

El marc imaginari del segle, que havia iniciat el calabrès Joaquim de Fiore, eren les calamitats que es produïrien si no es reformava l'Església, amb la imminència del regne de l'Anticrist i la fi del món, que continuarien Arnau de Vilanova amb obres com el tractat De Adventu Antichristi i Pere de Joan Oliu a la seva cèlebre Postila, exegesi de l'Apocalipsi, aviat traduïda al català. Oliu, l'opositor teològic més considerat de sant Tomàs d'Aquino, marcarà amb la seva lectura de l'Apocalipsi les profecies dels espirituals. Ambdós són, doncs, els mestres dels franciscans espirituals, autoanomenats del Tercer Braç de l'Orde Menoret, protagonistes del futur de l'Església i d'aquestes línies. Arnau de Vilanova, tal com l'enorme Ramon Llull, era al cim del seu reconeixement: papal, reial i acadèmic. Els dos eren ferris defensors del beguinatge. Els beguins i beguines, es pot dir que eren la variant secular dels espirituals, també dits fraticels quan foren perseguits. Llull els glorifica, amb Evast i Aloma, al seu Blaquerna i el físic s'enfrontava, si calia, directament al Papa i a tots els cardenals, denunciant els seus perseguidors, com en el seu famós Rahonament d'Avinyó del 1309, on els diu "serpents, fills de vibres", o "aquests falsaris [que] entenen trer dels seglars peccunia que'ls bast a delicades viandes et a delicats monestirs" i que acaba amb la recomanació següent: "Lo rey Frederic per si a començat a bastir et a continuat escoles evangelicals, de mascles a una part et de fembres a altra, en les quals rics et pobres seran informats a vida evangelical... et procura en altres, et a fey crides per la Ylla que tot aquells qui volrán en paupertat evangelical viure de qualque nació sie, vagin la, car ell los darà protecció et provisió en necessaris de vida". Esmentem de passada que Jaume II el Just l'anomena sovint el seu "metge, conseller i familiar". El rei Fradric, però, hagué de cedir a vegades a les pressions del seu germà i dels prohoms de l'illa, en perjudici dels fraticels llenguadocians i toscans allí refugiats, cosa que li valgué la nominació d'Anticrist per part d'alguns d'aquests.

Apuntem a continuació uns quants fets coetanis en un període de més o menys trenta anys, per aproximar-nos a l'episteme religiós de l'època. Per exemple, que fet presoner Carles d'Anjou en una de les batalles, la seva llibertat es bescanvià per la dels seus tres fills, que eren el futur bisbe de Tolosa sant Lluís, el futur rei de Nàpols Robert, que es casarà amb la princesa mallorquina Sança, filla d'Esclarmonda de Foix, i Ramon Berenguer. Durant els set anys de captiveri al castell de Siurana del Priorat, aquests van ser educats pels franciscans de Barcelona, com fra Ponç Carbonell, i van mantenir una fraternal correspondència amb el mestre espiritual Oliu, formant així entre els quatre una escola mística, amb el lògic espant del seu pare, cosa que es faria notar després a Nàpols, durant el regnat de Robert amb els fraticels, amb també lògica preocupació del papat.

Bernat Deliciós, nascut a Montpeller, segona eminència dels espirituals franciscans després d'Oliu, havia aconseguit el 1303 revoltar els carcassons contra els inquisidors, que es van veure obligats a deixar anar els presoners cap a les més humanes presons reials. El gener del 1304, a Tolosa, li diu públicament a Felip IV, el Bell, que s'hi havia presentat, que és un ocupant del Llenguadoc. La primavera del mateix any viatjarà a Mallorca per convèncer l'Infant Ferran, futur pare de Jaume III de Mallorca, d'encapçalar una revolta al mateix Llenguadoc com a sobirà alternatiu. El seu pare, el rei Jaume II de Mallorca, germà de Pere el Gran, l'expulsarà del regne i seguidament apallissarà l'Infant. El rei Felip, no tan benvolent, penjarà cinquanta burgesos de Carcassona i Llimotges, com a advertència. A l'abril, el papa Benet XI ordena els franciscans de detenir-lo, però se'n deslliura perquè el Papa mor poc després. Deliciós seria finalment condemnat i moriria empresonat. Amb els seguidors d'Oliu, s'emprà un altre mètode, essent aquest ja mort el 1298 i no condemnable pels seus escrits, malgrat les escodrinyadores inspeccions inquisitorials, que hi van trobar fins a seixanta articles herètics que no van prosperar.

El 1310 és cremat a Carcassona un dels últims Bons Homes, el notari d'Acs redactor del primer Pariatge andorrà, Pere Autier, com poc abans ja ho havien estat el seu germà i el seu fill, i que havia retornat de l'exili llombard per intentar ressuscitar la gleisa de Déu. També Guillem Belibasta ho seria onze anys després a Vila-roja del Termenès. El 1314 el rei Felip, a París, fa cremar lentament el gran mestre dels Templers, Jaume de Molay, junt amb d'altres dirigents de l'històric Orde militar que havia protegit la vida del seu avi matern, Jaume el Conqueridor. Uns anys abans el mateix rei ja havia expulsat els jueus de tots els seus regnes.

Molt famós en el seu temps, l'infant Felip de Mallorca, fill de Jaume II, emparentat amb cinc cases reials, regent del regne entre el rei Sanç I i Jaume III, germà i nebot seus, respectivament, un dels germans que era de la reina Sança de Nàpols, va ser un fraticel, un espiritual del tercer orde de sant Francesc fins a la seva mort en l'extrema pobresa a

Nàpols, car per a ell els franciscans s'havien convertit en els perseguidors dels veritables guardians de la pobresa franciscana, oblidant sant Francesc. Cas extrem de la tradició franciscana de tota la família reial bel·lònida, començant per Jaume I, protector i promotor de sant Francesc només arribar aquest a Barcelona. Va rebutjar tots els càrrecs eclesiàstics que se li oferiren, entre ells el de bisbe de Mirapeis, dedicant tota la seva vida i la seva influència política a la defensa del seu orde, com en un sermó a Nàpols en el qual arremet contra el papa Joan XXII, l'occità de Caors Jacme Duesa, amb tota classe d'expressions inclements. Fou considerat pels espirituals, interpretant les profecies joaquimites i les obres d'Oliu, com l'Anticrist bo, anunciador del Crist de la nova era, equivalent a sant Joan Bautista, i no cal dir que Joan XXII era l'Anticrist dolent, representant de l'església carnal que desapareixeria després que Fradric de Sicília hagués destruït el rei de França. Però a l'infant Felip no el podien relaxar al braç secular. Esmentem els beguins mallorquins Pere Arnau, Pere Sastre, Bartomeu Pelegrí, Bernat Llorens i Guillem Morull.

Ara bé, quina era l'heretgia per la qual s'enviaven els reformistes franciscans i els seus companys beguins a la foguera? És sorprenent per increïble, perquè era la pobresa evangèlica, basada en la del Crist evangèlic, la que havia seguit sant Francesc, i que consistia en no disposar de cap possessió o domini, encara que només se'n disposés del simple ús sense propietat, no viure de cap renda ni en el cas de que fos administrada per tercers procuradors i, finalment, que el Papa no era ningú per dispensar, car la vida de Crist dels Evangelis era la Regla, com diem, que estava per sobre. A la pràctica, volia dir que no es podia emmagatzemar cap bé ni que fos de consum, tals com forment o vi, i s'havia de viure al dia de la mendicitat. La impressió de constatar que s'enviava al foc, a vegades per dotzenes, a frares que duïen un hàbit estret, curt i malgirbat amb una caputxa petita, com a signe de pobresa, o per guardar com a relíquies les restes que quedaven a les fogueres d'altres beguins, és colpidora. Com el cas de la beguina Na Prous Bonnet, però certament d'un altre nivell, que declarà en la deposició inquisitorial que havia vist el rostre resplendent de l'àngel de l'Apocalipsi (Apoc., 1, 13 i segs.), exactament el mateix que experimentarà Nicolau de Flue, sant patró de Suïssa. Fou cremada a Carcassona el 1325. Entre d'altres beguines importants, també cremades, podem esmentar Na Margarida Poreta, o N'Astruga de Cussac.

El 1317 començà la persecució a ultrança de Joan XXII contra fraticels i beguins, amb la crema de quatre d'ells a Marsella, immediatament considerats màrtirs per l'església espiritual. A partir d'aquí, el 1319 s'encenen les fogueres a Narbona, Pezenàs, Tolosa, Besiers, Lodeva, Capestany i Lunèl. A Carcassona s'encengueren fogueres periòdicament fins al 1350 per a més d'un centenar d'espirituals. El 1321, a Girona, el beguí Pere Duran de Baldac és cremat pel bisbe l'inquisidor Arnau Burguet. Els inquisidors més coneguts foren el dominic Bernat Gui al Llenguadoc i el carmelita Gui Terré per a les Mallorques. D'En Nicolau Eymeric no en parlem, per no allargar aquestes ratlles, perquè sempre es troba ficant el nas per tot arreu. A Barcelona, cap al 1340, acabaren entre les flames Pere Oller i fra Bonanat per l'inquisidor dominic Bernat de Puigcertós. A Tarragona, malgrat haver-hi seguidors d'Oliu a Tortosa, no hi ha referències d'execucions. A València, consta l'Hospital de Santa Maria, o dels Beguins, que n'hi havia com a totes les ciutats catalanes. Recordem que els franciscans eren un orde essencialment urbà, on les beguines i els terciaris s'ocupaven dels desvalguts i malalts, dirigit aquest per fra Jaume Just, emparedat fins a la mort el 1353 per ordre de l'inquisidor Nicolau Rossell, més tard cardenal. Està clar que l'heretgia havia arrelat a tota la nació occitano-catalana, des de Niça fins a València.

No m'estendré més, perquè amb això n'hi ha prou per constatar el pànic que provocà a Joan XXII i a tota la Cúria el moviment dels reformadors franciscans. Resumint aquest curt escrit, veiem que és la més gran crisi dins la Comunitat franciscana des de la seva fundació, que sembla ser el gran problema del papa de d'Avinyó, del que s'ocupen també grans personatges com l'Infant Pere d'Aragó, quart fill de Jaume el Just, Arnau de Vilanova, Dante Alighieri, Guillem d'Ockam, Joan de Rocatallada, la culta i extensa família reial catalana, arribant fins a Francesc Eiximenis, Joan Eiximeno, confessor de l'últim comte d'Urgell, Anselm Turmeda o Martí l'Humà. Per cert, que alguns d'aquests eren donats a les profecies joaquimites i sempre l'encertaven amb la del Cisma. Bé, la qüestió tocava els fonaments cristians de l'església, ja que una església rica no és església de Crist, i això, doncs, resulta que es genera al Llenguadoc, i sota el mestratge d'un bederrès, el teòleg Pere de Joan Oliu i un montpellerí, Bernat Deliciós, ambdós espirituals franciscans. Que el medi social del segon fos la capa oligàrquica ciutadana (Albi, Llemotges, Tolosa, etc.) i la d'aquell, la més popular, no afectava gens el suport de la població llenguadociana als fraticels, que els ajudava i amagava. La qüestió, com dèiem, de si el Senyor i els Apòstols havien tingut domini o propietat sobre les coses temporals fou la causa de la disputa d'Avinyó, que es resolgué per decret pontifici. Un dels destacats del bàndol defensor, per exemple, va ser el bisbe de Cafa, al mar Negre, fra Jeroni de Catalunya, que era, per altra banda, l'enviat de Joan XXII per tractar amb l'emperador tàrtar de la Xina. Les argumentacions d'uns i altres, a part de reflectir l'animositat entre Predicadors i Menorets, a vegades sorprenen, com quan els primers al·legaven que la pobresa volguda fomentava l'ociositat i perjudicava els pobres forçosos. Està clar, doncs, que és al Llenguadoc on neixen els reformadors franciscans, al principi sense problemes, però acabant com sabem. A la Comunitat italiana, aquest moviment fou molt menor, excepte a la Toscana. A Nàpols, confirmant els pitjors pressentiments del rei francès, la parella reial de Robert i Sança els acollia i protegia. Si bé un teòleg important els defensà, Ubertino de Casale, un general de l'Orde, Miquel de Cesena, acabà sent deposat per massa tou, i l'Infant Felip tingué forta amistat amb un

espiritual italià, Angelo Clareno. No cal dir que tots aquest personatges coetanis, com Llull, Vilanova, Felip de Mallorca, el Papa, els tres italians, els reis, es coneixien, havien coincidit o s'escrivien i discutien.

Hi ha dues explicacions raonables a la persecució. Una, és la mateixa que la de la croada albigesa. Ara em permeto una especulació del rerefons de la persecució tant d'albigesos com de fraticels. El que es condemnava era la "judaïtzació" dels cristians, si se'm permet l'expressió. M'explicaré. Els jueus, com sabem, no tenen una església tal com la catòlica, perquè la seva és una religió nacional. Al Llenguadoc s'havia arribat a una cosa semblant, o sigui, la societat nobiliària i, un cop aquesta derrotada i assimilada, a continuació la burgesia dels consells de les ciutats, s'havien identificat amb la manera de viure seguidora de la vera doctrina cristiana, que la jerarquia catòlica mostrava haver oblidat. En aquesta situació, on política i religió són el mateix, l'estructura eclesial és innecessària, car no cal un intermediari entre Déu i els creients. El nom mateix de "bons homes", que surt als registres coetanis, ens assenyala una condició més política que religiosa, ja que llavors al Llenguadoc era equivalent al terme català "ciutadà honrat". Per eliminar aquest poder polític-religiós calia convertir-lo en enemic de la monarquia i de l'església. Com a enemic d'aquesta, calia convertir-lo en heretgia. El rerefons teològic dels fraticels era el que predicaven, o sigui el protagonisme de l'Orde Franciscà a l'era prompta a venir, la tercera del món i la sisena de l'Església, dita de l'Esperit Sant, després de l'aniquilació de l'Església carnal, també dita Babilònia, dominada per l'Anticrist. Això, evidentment, no explica la persecució, ja que també d'altres ordes tenien profecies semblants. El problema crucial era la pobresa de Crist. L'altra era ideològica, perquè l'església es veia acusada de corrupció i, per tant, atacada pels fonaments. Així, si calia canviar la biografia de sant Francesc per esborrar-ne la nació de naixement fos com fos, aquest era el moment i aquesta la necessitat. Produïda ja l'apropiació per part de l'església, considerada corrupta, de sant Francesc –un sant llenguadocià–, els espirituals volien deixar clar, amb el seguiment estricte de la pobresa evangèlica de sant Francesc, qui era i què predicava el seu patró. En tot cas, l'extermini de la tercera branca de l'orde franciscà occità per la inquisició papal d'Avinyó és un fet històric llenguadocià. És a dir, totes tres lliguen en un substrat de genocidi nacional-religiós, del qual occitans i catalans en sortiren més o menys debilitats o reforçats, però ambdós tocats. De com en sortí l'església catòlica, doncs, ja ho ensenya la història a qui li interessi.

Joan Cassola